

Mesi ja vaha ersamordvalaste kombestik

NATALIA ERMAKOV

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur

natalia.ermakov@folklore.ee

Teesid: Artikkel tutvustab ersa mesinduse erijooni alates varastest aegadest kuni 2023. aastani, samuti meega seotud toitudesid ja jooke ning mütoloogias sisalduvaid mee ja mesilastega seotud tegelasi. Mesi toiduna on tähtsal kohal ersade rahvakombestik, eriti mälestus- ja pühadetoitudes. Tähelepanu all on ka ersa rahvuspühad ja nende taastamise ilmingud viimastel aastakümnetel nii Mordvas kui ka Eestis.

Märksõnad: Eesti-Mordva diasporaa, esivanemate kultus, mesindus, mordvalased (ersad, mokšad), vaha kasutamine

Ersamordva kultuuris kasutati mett, vaha ja vahaküünlaid laialdaselt kodumajapidamistes ning need olid väärtuslik vahetuskaup. Algselt oli nende tootmine seotud metsmesindusega, mee ja vaha kogumisega looduslikest puuõõnsustest ning seejärel mesilaste pidamisega.

Käesoleva artikli keskmes on mee kasutamine surnute ja esivanemate mälestamise rituaalides, vahaküünalde kasutamine rahvakalendri tähtpäeval ja palvuste ajal, sealhulgas ka tänapäeval, ning meest rituaalsete jookide valmistamine. Mõned uskumused on säilinud tänapäevani, peamiselt maapiirkondades.

ALLIKAD JA MEETOD

Allikana kasutati Mordva Vabariigi Ardatovi ja Bolšoje Ignatovo rajoonis välitööl ning Eesti Vabariigis mordva diasporaas ersamordvalaste seas kogutud materjale, lisaks on kogutud teavet perioodilistest väljaannetest, kirjalikest ja arhiividokumentidest ning internetiallikatest.

Artikli koostamisel on kasutatud folkloristlik-etnograafilist kirjeldust ning empiirilise allikana ka autori tähelepanekuid ja üleskirjutusi. Artiklis uuritakse ersamordvalaste rituaale, ent mõned võrdlusnäited puudutavad ka mokšamordvalaste traditsioone. Varastes dokumentides ja väljaannetes on tavaliselt märgitud ainult etnonüüm “mordva” ning mõnikord ei tehta vahet, kas jutt käib Mordva ersadest või Mordva mokšadest.

Mesindus oli mordvalaste üks levinumaid ja vanimaid majandustegevusi (MANSV ajalugu 1984: 52). Ferdinand Linnus on märkinud, et “mordva maad olid kuulsad oma mee, vaha ja karusnahkade poolest, ning mordva metsad olid Moskva riigi üks rikkamaid mesinduspiirkondi” (Linnus 1939: 216–217). Nendelt aladelt veeti mett ja vaha ka teistesse piirkondadesse. Metsmesinduse ja mesilaste pidamise tulekuga sattusid Mordva maad piirkondade hulka, kust eksporditi välismaale suures koguses mett ja vaha (Linnus 1939: 216; Sotšine-nie 1915: 112). Ajaloolane Nikolai Zavarjuhhin on ersade ja mokšade elukohti kirjeldades kirjutanud: “Mesindus oli laialdaselt arenenud Spasski ja Temnikovi maakonnas Tsna, Mokša, Sura ja Alatõri jõgede ja nende arvukate lisajõgede ääres, kus olid laialt levinud lehtpuumetsad” (Zavarjuhhin & Tsõgan-kova 2011: 6).

Ersad ja mokšad ehk mordvalased on ühed suuremad, peamiselt Venemaal elavad soome-ugri rahvad. Soome-ugri perekonnas jäävad nad arvuliselt alla vaid ungarlastele, soomlastele ja eestlastele. 2020. aasta rahvaloenduse andmetel elas Venemaa Föderatsioonis 484 450 ersa ja mokša rahvusest inimest (vt Statistika: <https://rosstat.gov.ru>), kuid 2010. aasta rahvaloenduse andmetel oli ersa ja mokša rahvusest kodanikke ligi miljon (834 755). Kokku registreeriti Venemaal 2010. aasta rahvaloenduse andmetel mordvalasi (ersad ja mokšad) 744 200 inimest, Mordvas – 333 100 (Mordva 2012: 148–160). Ersade ja mokšade üheks eripäraks on asustuse suur hajusus. Ersad ja mokšad elavad kompaktsete rühmadena Samara, Penza, Orenburgi, Uljanovski, Nižni Novgorodi ja Saratovi oblastis, aga ka Baškortostanis, Tatarstanis ja Tšuvaššias. Märkimisväärne arv ersasid ja mokšasid elab Uurali mägede lõunajalamil, Siberis, Kaug-Idas ja Sahhalinil, arvukad ersade ja mokšade rühmad elavad ka Ukrainas, Kasahstanis, Usbekistanis, Kanadas, Eestis ja mujal (vt Mordva 2012: 7).

MESINDUSE ARENG

Mesindus on oma arengus läbi teinud kolm etappi: puuõõne-, pakktaru- ja raamtarumesindus. Looduslike puuõõnsuste eeskujul hakati kasutama või kunstlikke tarusid või kohandati mesilastele looduslikke õõnsusi (Mordva 2012: 182). Oluliselt mõjutasid mesindust ajaloolised sündmused. Pärast Kaasani vallutamist 1552. aastal jagati osa Mordva maadest Vene bojaaridele, ülejäänud jäid aga udellimaadele, mis hiljem anti üle mõisnikele ja kloostri-tele. Muidugi mõjutasid need asjaolud mesindust. Siiski mainitakse, et isegi

18. sajandi teisel poolel oli mordva mesinikel 100–200 taru inimese kohta (Linus 1939: 216–217). Kapiton Milkovitš märkis, et “mokšad elavad metsmesin-duseks soodsates piirkondades, leidub isegi mesinikke kellel on 200 ja koguni 500 taru” (Mordva 2012: 182).

Pilt 1. Tarude valmistamine. Kunstnik
Viktor Fedjunin.

Mordva 2014: 19.

Pilt 2. Metsmesindus. Kunstnik
Viktor Fedjunin.

Mordva 2014: 39.

Mesindusega hakati tegelema tavaliselt juba lapsepõlves, saladusi õpiti isalt või sugulastelt (Zavarjuhhin & Tsõgankova 2011: 6). Mesinduse olulist rolli rõhutab mordva komme panna proovile noore mehe valmisolek pere loomiseks ja ülalpidamiseks: “endistel aegadel ei tohtinud noormees enne abielu luda kui oli selgeks saanud tarude valmistamise” (Zavarjuhhin & Tsõgankova 2011: 10). Aleksandr Luzgin märgib, et “kuni 18. sajandi alguseni oli mesindus piirkonna põliselanikkonna kõige olulisem sissetulekuallikas” (Luzgin 2012: 186). Mesilasperede arv näitas perekonna staatust. Vladimir Mainov kirjutab vennastumise tavast, kus vennastujad vahetasid riste, samuti sobis vennastumisel vahetuseks mesilaspere või mesilasemaga taru (Mainov 2007: 25–26).

Pakktarud paigutati metsa ja maja lähedale. Need olid 1,5–2 meetrit kõrged, läbimõõt kuni meeter, keskossa tehti lennuava, mis kaeti pealt laudadega (Mordva 2012: 182). Mokšamordvalastel oli nende nimeks *neškopar*, ersamordvalastel *neškepar* (otsetõlkes mesilaste toober) (Zavarjuhhin & Tsõgankova 2011: 11). Seejärel hakati järk-järgult mesilasi pidama kodus ja 19. sajandist hakati kasutama raamtarusid (Mordva 2012: 182).

Mordva mütoloogiast nähtub mesilase, eriti mesilasema kõrge sümboolne staatus: “*Mekšava* (*mekš* – mesilane, *ava* – naine, ema) on mesilasema, ta on ka mesilaste kaitsejumal. Ta on ilu, tarkuse, majanduslikkuse ja asjatundlikkuse sümbol. *Mekšavat* võrreldakse kuldtiivalise mesilasemaga, mis viitab iidsele seosele mütoloogiliste jõududega. Folklooris kujutatakse kosjasobitajaid mesilasperena” (Devjatkina 1998: 177). Ersamordvalaste uskumuste kohaselt oli kõigi ersade jumaluste ema *Ange Pat'ai* (*Ange* on jumaluse nimi, *pat'ai* on vanem õde) see, kes kaitses mesilasema *Mekšavat*, armastas teda viljakuse ja töökuse pärast. Ainult tema vahast sai valmistada pühasid küünlaid (*štatoli*), ja ainult tema meest pruulida puhast rituaalset õlut (*pure*). *Mekšava* sümboliseerib rikkust, viljakust ja universumit ennast (*Ibid.*: 178).

Ersamordvalastel on mesilasperede, mesinduse ja mesilasperede kaitsjad. Need on mesila ja tarude kaitsja *Neškeava* (otsetõlkes *neške* – taru, mesilane; *ava* – naine, ema) ja *Neškepir'ava* – mesila kaitsja (Mordva 2003: 467). Teadlased märgivad, et mesinikke/mesilasi kaitsevad ka meessoost jumalused, näiteks *Neškepaz*. Sellest kirjutab F. Butuzov 1983. aastal artiklis “Simbirski kubermangu Karsunski rajooni Živaikina küla mordvalaste olmest”: “Mesinikud tuletavad meelde *Neškepazi*. Igas mesilas on oma *Neškepaz*, kes elab ühes tarus. Mee võtmisel valavad nad tassi mett, panevad selle pakkude lähedale ja kutsuvad teda jooma” (Mordva 2014: 340). *Neškepaz* on mesilaste jumal, ja nagu kirjutab Tatjana Devjatkina, oli igal mesilal oma jumalus, kes elas ühes suures tarus ja keda kutsuti *Niškepaziks* (Devjatkina 2006: 202). Valeri Jurtšenkov kirjutab selle jumaluse olemuse kohta: “*Niškepaz* on kõrgeim jumal ning taeva, päikese, tule ja valguse kaitsepühak. Ta on ka mesilaste peamine kaitsja. Tal on palju maju, kus elavad heade inimeste hinged. Nii nagu mesilased tiirutavad ümber kuninganna, tiirutavad heade inimeste hinged ümber *Niškepazi*” (Jurtšenkov 2014: 53).

Tarude kaitsjat *Niškeavat* austatakse tänapäevalgi. Mordva Vabariigi Ardatovi rajoonis kummardatakse enne uue taru paigaldamist kõigepealt mesilaste kaitsja *Niškeava* poole, paludes palju mett ja kaitset hädade eest ning esitatakse palve: “*Нишкеава, макст тенек ламо медь, ванстомизь зыяндю*” (*Niškeava*, kingi meile palju mett ja kaitse meid halva eest) (VTM 2009. J. Konstantinov, snd 1930, MV Ardatovi raj, Lunga k). Et mesilased paremini sülemleksid, pandi mesitaru puu õõnsusse muna (Kornišina 2008: 30).

Niškeava poole pöördumisi leidub erinevates itkudes, kõige sagedamini pulmaitkudes. Tänapäeval on see tavaliselt fraasis “*Нишкеава, рашмоть аванок!*” (*Niškeava*, lase meie naistel olla viljakad!) (VTM 2010. A. Anoškina, snd 1928, MV Ardatovi raj, Lunga k).

Mordva ersade seas tähistati laialdaselt mesilaspüha *neškepiren’ tši* (sõna-sõnalt mesilaste päev). Näiteks Pensa kubermangu Narovtšati maakonnas tähistati mesilaspüha kaks nädalat enne suurmaarjapäeva. Mesila kaitsja *Neškeava* poole pöörduti palvetega tervendada haigustest ja teda paluti otse mesilas. Usuti ka, et head inimest mesilane ei nõela, sest *Neškeava* ei luba seda (Devjatkina 2006: 203). Mesila kaitsja auks korraldati suuri ohverdamistega palvusi, ohvrianniks toodi mett, meejooke ja paluti suurendada mesilasperesid, anda rohkem mett (Devjatkina 1998: 187). Tänapäeval järgitakse meevõtu päeva (*медень маргамо чу*) kombestikku. Sel päeval rõõmustatakse värske mee üle, jagades seda sugulaste, naabrite ja eriti lastega ning tänades mesilasi mee eest. Seda traditsiooni järgitakse tänaseni kõikjal.

Palvetes pöördutakse tavaliselt just selle jumaluse poole, kes kaitseb mesilasi, see kajastub ka palvetekstides: “*Чупаз, Веречиаз, Инешкипаз! Тон неицясь, кода тикше касы. Тон марицясь, кода неште панжи. Неемизь, марямизь!*” (Päikesejumal, Kõrgeim Jumal, Püha Jumal! Sa näed rohtu kasvamas. Sa kuuled pähkli avanemist. Näe meid, kuule meid!) (VTM 2010. A. Anoškina, snd 1928, MV Ardatovi raj, Lunga k). Sellist pöördumist kasutatakse ka tänapäeval. Näiteks rahvapalvuse (*Раськень озкс*) ajal, mida peetakse Mordvas enne oluliste sündmuste algust (ersa keele päev, kongresside avamine, festivalid jne). See pöördumine mesilasperede kaitsejumala poole tuleb esitada vahaküünlaga (*štato*l). 1999. aastal pöördusid Tallinnas hõimupäevade ajal Eesti ersamokša diasporaa ja folklooriansambel Toorama enne oma etteaste algust selle tekstiga *Niškepazi* poole. Ühel ürituse fotol on näha Natalia Abrosimovat Ineškipazile palvet lugemas, kõrval pöördub Natalia Ermakov süüdatud vahaküünlaga esivanemate poole (foto 1). Seda traditsiooni säilitab Eesti mordva diasporaa üle 20 aasta. Tekst muutub vastavalt palves osalejate soovidele, kuid pöördumine jumaluste ja *Niškepazi* poole püsib. Pöördumist, kus on loetletud jumaluste nimed ja neile esitatud palved, kasutatakse ka enne oluliste konverentside, loengute ja näituste algust.

Foto 1. Ansambli Toorama ja Ersa ühingu Sjatko esinemine hõimupäevadel. Esinemise eelne pöördumine palves Niškepazi poole.

Foto Natalia Ermakovi kogust, Tallinn 1999.

ESIVANEMATE KULTUS JA KRISTLUSE-EELSETE KAITSEJUMALATE AUSTAMINE

Ersamordvalaste kultuuri üks olulisi elemente on esivanemate kultus ning eelkristlike loodusnähtuste, kodude ja kõrvalhoonete kaitsejumalate austamine. Jumalate ja esivanemate kummardamine hõlmab kingituste pakkumist ja ohverduste sooritamist, et luua ja säilitada häid suhteid jumaluste, loodusjõudude ja inimeste vahel. Ohvriroogade hulka kuuluvad mesi ja meejoogid. Peaaegu iga püha puhul valmistasid ersad ja mokšad meeõlut (*pure*). Vaatleme mõnda neist pühadest ja rituaalidest lähemalt.

Mesi (e *медь*) on toitumissüsteemis üks olulisi tooteid ja maiustusi, sellest valmistatakse jooke. Ersad ja mokšad kasutasid mett rituaalsete ja igapäevaroogade valmistamisel. Meest valmistatud õlu (*pure*) oli ka ohvriand erinevatele jumalustele (Mordva 2004: 325). Ersad peavad mett üheks kõige puhutamaks ja pühamaks toiduaineks, mida ka tänapäeval serveeritakse matustel esimese käiguna (foto 2). Iga peiedel osalev inimene võtab lusikatäie mett ja

teeb lahkunut mälestades ristimärgi, alles pärast seda saab alata mälestussöömaaeg (Ermakov 2014: 74). Ersad usuvad, et mee kaudu jõuab mälestamine kiiremini esivanemateni, sest mesilased on jumalatele lähedal (VTM 2010. A. Anoškina, snd 1928, MV Ardatovi raj, Lunga k).

Foto 2. Meega kostitamine peiedel Mordva Vabariigi Ardatovi rajooni Lunga külas.

Foto: Natalia Ermakov, 2011.

Foto 3. Esivanemate “kutsumine” mälestussöömaajale Mordva Vabariigi Ardatovi rajooni Lunga külas.

Foto: Natalia Ermakov, 2012.

Mesi on esivanemate mälestussöögile “kutsumise” rituaali oluline koostisosa. Ardatovi rajooni Lunga külas minnakse surnute mälestamiseks mee ja pannkookidega õue. Rituaali viiakse läbi surnud esivanemate austamiseks, nende “toitmiseks” ja toimetustes abistamiseks (Ermakov 2014: 73). See komme on säilinud Ardatovi rajooni ersa külades.

Eelijapäeval kasutatakse mett rituaalse roana. Tavaliselt minnakse sel päeval värske meega kalmistule ja mälestatakse sellega oma sugulasi, pööratakse kõrgeimate jumaluste, looduse (metsa) jumaluste ja Neškeava poole palvetega suurendada tarude arvu ja kaitsta neid: “Nižni Novgorodi kubermangu Gorodištše maakonnas pidasid mokšad jumaluse auks eelijapäeval festivali, kuhu nad kutsusid jumaluse Neškeava, kõrgeima jumala, ja teised jumalused – metsaelanikud. Ohvriks toodi valge hani. Palves paluti tarude arvu suurendamist, nende kaitsmist nõidade, pahatahtlike ja kahjustuste eest. Pärast rituaalset einet palvetasid kõik taas, perenaine puudutas rituaalset putru ja palus Neškeavalt mesilaste kaitset ja viljakust. Pärast sööki valas vanim pereliige kulbitäie jooki lähedalasuvasse ojasse – väidetavalt kingituseks metsa-jumalusele (*Vir’ava*) ja kännujumalusele (*Mokor’ava*) (Devjatkina 1998: 187; Devjatkina 2006: 203).

Uskumuste kohaselt ilmus mesila hea kaitsevaim *Neškepir’ava* valge hane kujul ja tuli mesilasse tarusid kontrollima: kas neis on pragusid ja kuidas mesilased end tunnevad. Tänapalvetes paluti temalt kaitset nõia ja kurja silma eest, mesilasperede arvukuse suurenemist ja head meesaaki (Kornišina 2008: 70).

Ersamordvalaste mütoloogias on ideid mesilase ja esivanemate vahelistest suhetest, nimelt nende kehastumisest mesilasteks, kes ilmuvad elavate maailma: “Ersad usuvad, et esivanemate hinged võivad meile ilmuda mesilaste, liblikate ja lindude kujul. Mesilasi koheldakse Jumala saadikutena austuse ja aukartusega” (VTM 2010. A. Anoškina). Sarnast ideed leidub ka slaavi rahvastel (Gura 2003: 110).

RITUAALSED JOOGID JA SÖÖGID

Mesindus nõudis teatud eeskirjade ja keeldude järgimist. F. Butuzovi sõnul korraldati mesilates tavaliselt rituaale ning peeti mesilaste kaitsjate auks palvusi juuni keskel mesilaste sülemlemisperioodil: “Neškepazil paluti mesilasi hoida ja neile palju mett anda. Talle ohverdati esimene väljalennanud sülem, mille omanik valas oma särgi sisse ja uputas seejärel sohu. Mesila kaitsjale toodi kingituseks ka valge hani, mett, *puret* (meeõlut) ja muud toitu. Seejärel pidutsesid kummardajad ise ohvriandidega ja liikusid edasi teise mesilasse” (Butuzov 1893: 487). Mõnel pool toimusid sarnased palvused ka sügisel enne tarude talvekorterisse transportimist ja enne meevõtu algust (Koršinina 2008: 70). Nende palvuste peamine rituaalne jook oli meeõlu (*pure*). Tseremoonia lõpus maitsesid kõik ühisest suurest puukulbist puhast mett. Mesitarude ette pandi tassid meejoogiga, kutsudes jumalaid sellest osa saama (Butuzov 1893:

487). Kahe päeva jooksul külastasid külaelanikud kordamööda iga mesilat. Lõpuks ajastati see mesilapalve eelijapäevaga (uue kalendri järgi 2. august). Aja jooksul kandus rituaal mesilast koju. Paljud käisid kirikus oma mett õnnistamas. Seejärel palvetasid omanikud kodus mee kohal: “Nii nagu mesilased koguvad magusat mett, kogunegu headus ja rikkus meie koju.” Pärast seda kutsuti esivanemaid magusat mett sööma ja meeõlut jooma. Lõpuks paluti neil kaitsta “töökaid mesilasi varaste ja hävitajate, pakase ja külma ning kurjade silmade eest” (Kornišina 2008: 70).

Mesilaste kaitsejumala Neškepazilt paluti kuiva ilmaga vihma. Palve teksti pani kirja tuntud etnograaf Mihhail Markelov Petrovski maakonna Matškassõ külas Vassili Tšairevilt (55) ja avaldas selle 1921. aastal oma etnograafilistes töödes:

*Ознома молетва пизиминь гис Нишкя Паз, поки Паз,
Макст лембя пизимня, Сэтьмя варминя,
Сюрынъ джачума... Паксянь бравайть Кролка, Потешка, Бела
бабанъ дзёраза, Озныда кисынык.*

[Palve vihma eest: Mesilaste Jumal, kõigekõrgem Jumal, anna sooja vihma, õrna tuulekest, viljasaaki... Põllud silendanud Frol, Vana naise Belova poeg, palveta meie eest.] (Markelov 2009: 182)

Meeõlu kuulus varem kohustuslike ohvritoitude hulka. Tänapäeval tehakse seda harva. Külades tehakse meeõlut tavaliselt pulmadeks, avalikeks palvusteks, kolmekuningapäevaks ja surnute mälestamiseks.

Avalikeks palvusteks valmistati meeõlut suurtes kogustes (tavaliselt 200–400 ämbrit). Tseremoonias osalejade jõid seda ja osa ohverdati jumalatele, valades seda pühade puude lähedal maapinnale või vette, samuti mälestamisel lahkunu hauale. Koduste palvuste ajal valati seda lävepaku alla või pühades paikades maapinnale. Jumalatelt paluti aidata kaasa mesilaste paljunemisele ja rohkele meesaagile (Kornišina 2008: 31). Tänapäevani on säilinud komme valada hauapäitsisse meeõlut, kostitades sellega lahkunut. See komme on seotud esivanemate kultuse ja usuga, et surnud sugulased võivad mõjutada elavate elu (Ermakov 2014: 75–82).

Meeõlut pakuti pulmades ja rituaalset jooki valmistati suurtes kogustes. Seda jooki jäeti ka surnud sugulastele. Laupäeval enne lihavõtteid pruulisid mehed igas kodus esivanemate niinimetatud meeõlut (*атянь нупе*). Pärast külvi lõppu peeti naiste jootusid (*аван нупе*), kus osalesid ainult abielunaised (Kornišina 2008: 31).

Meeõlut kasutati ka kolmekuningapäeva ühispalvusel, ostes õlle tegemiseks mett ühiselt kogutud raha eest. Varem, ersa jumaluse Niškepazi auks peetud palve päeval läksid talitusel osalejad jäärakusse või jõe äärde meeõlut pruulima. Kolm korda käidi lauldes ümber katla, lõbustades niimoodi kaitsejumalaid ja esivanemaid. Pärast palvet joodi igas kodus meekalja (Devjatkina 1988: 193–196).

SUGUVÕSAKÜÜNLAD

Mordva ersade ja mokšade kultuuris on mesilasvaha väga hinnatud. Seda on vaja kombetalitustel, sellest valmistatakse suguvõsaküünlaid *atjan štatolt* (е *атянь штатолт*, otsetõlkes *esivanemate/vanaisade küünlad*). Põlev suguvõsaküünal on oluline sümbol: “Rahvapärimuse kohaselt on see mordvalaste vanim kultuurisümbol. Nii kaua kui küünal põleb, jätkub perekonnaliin. Usutakse, et mida suurem küünal, seda võimsam ja jõukam perekond, seega lisati palve lõpus küünlale sama palju vaha, kui oli ära sulanud. Suguvõsaküünal on ühendav alge, ühtsuse, suguvõsa jätkumise ja pikaeealisuse sümbol” (Mordva 2012: 275). Need küünlad valati käsitsi ja vaha koguti ühiselt. Kui tegemist oli perekonna vahaküünlaga, valmistas perekond selle ise. Kui *štatol* oli külakogukonna küünal, kogus vaha kogu küla ja valmistas küünla koos. Kui küünlad olid mõeldud avalikuks palveks, koguti vaha kõigist piirkondadest, kus elasid ersamordvalased. Suured vahaküünlad valmistati tavaliselt *ozksi* palveteks, mida korraldati enne külvi algust ja külvi lõpus, enne heinategu ja lõikust, kaitsejumalate ja koduloomade auks jne. Need palvused olid avalikud ja perekondlikud, jagunesid kalendri-, pühade- ja erakorralisteks palvusteks. Ersaja ja mokšamordvalaste seas peeti neid üldiselt samal viisil (Devjatkina 1998: 193–194).

Mordva tavaõiguse uurija Vladimir Mainov kirjeldas detailselt sellise avaliku *štatol*-küünaldega palve ülesehitust: “Kui saabub aeg üldiseks palveks, tehakse igas majas meeõlut (*pure*) ja meskit ning mitmesuguseid hõrgutisi. Kui kõik on valmis, minnakse varudega palvepaika. Küünla hoidmiseks kasutatakse anum (tünn) tuleb igal aastal välja vahetada. Küünal seisab kordamööda kõigis hoovides. Mee korjamise alguses visatakse esimene ekstraheeritud vaha (kogus sõltub annetaja jõukusest) anumasse, mille keskele on seotud paks linane nõör. Anum täitub pidevalt ja peremees peab puhta õunapuust uhmrinuiaga lööma vahatükke tahi külgedele, et tekiks küünal” (Mainov 2007: 281–283). Küünalde valmistamise kirjelduses rõhutatakse, et vaha toomine pole kohustuslik, kuid Jumal ei jäta karistamast kedagi, kellel on kahju vahast tema ülistamiseks. Usutakse, et ahnel peremehel surevad kõik mesilased ja maja põleb maha. Selle uskumuse tõttu pole olnud juhtumeid, kus tavast oleks kõrvale kaldunud, mistõttu *štatol* kasvab tohutu suureks. Sellised suured küünlad kerkisid sõja, näljahäda, tüüfuse ja katku ajal (*Ibid.*: 283).

Mihhail Markelov kirjutab vahaküünalde kasutamisest ja märgib, et erinevate palvete ajal kasutatakse ühes või teises riituses esemeid, mida antakse omakorda edasi ühelt perekonnalt teisele. “Selliste asjade hulka kuulub näiteks *štatol* – tohutu küünal, mis süüdatakse lihavõttepühade ajal mälestusriituse ajal, mida muul ajal hoiab pühalt järgmine perekond ühest või teisest suguvõsast” (Markelov 2009: 113). Tänapäeval püstitatakse suuri, kuni kahe meetri kõrgusi küünlaid ainult rahvapalvuseks (е *Раськень озкс*).

Foto 4. Suguvõsaküünal ersade rahvapalvusel (Раськень озкс) Mordva Vabariigi Bolšoje Ignatovo rajooni Tašto Kšumantsja (Tšukalõ) külas.

Foto: Natalia Ermakov, 2013.

Foto 5. Rahvapalvusel (Раськень озкс) osalejad štatoli juures Mordva Vabariigi Bolšoje Ignatovo rajooni Tašto Kšumantsja (Tšukalõ) külas.

Foto: Natalia Ermakov, 2016.

Enamasti polnud ozks palvetel täpset kalendrikuupäeva. Nagu märgitud, seostati neid tavaliselt teatud ülesannete alguse, keskpäiga või lõpuga. *Rasken ozks* on rahva- või hõimupalve, kristluse-eelne püha. Selle tähistamise koha valiku ajaloolised sündmused. Pärimuse kohaselt on palvetamise paika maetud üle 11 tuhande sõdalase, kes võitlesid nogaide, krimmi tatarlaste ja teiste rahvastega, kes viisid Mordva maadel läbi laastavaid haaranguid (Tjutina & Saberov 2016). Kombe kohaselt kummardasid ersad jumalaid, kes kehastasid loodusjõude – maad, tuld, tuult. Teavet *Rasken ozksi* palve kohta võib leida “Moskva riigi aktidest”, see pärineb aastast 1629: “Alatõri kubernerri aruanne Alatõri rajooni mordvalaste ja tšeremislaste kongressi otsimise kohta Tšukalõ külas”. Otsingut alustati seetõttu, et ohverdamiseks kogunenud vähemusrahvad tulistasid mööduvaid venelasi. Teatis sisaldab meie uurimistöö jaoks olulisi “küsitluskõnesid”, kus öeldakse, et “Ignatovi küla mordvalane Andrjuška Ignatov ütles oma usu järgi enda ja oma kaaslaste, kogu küla kohta: varem, aastal 137 pärast suurt päeva, seitsmenda nädala neljapäeval, palvetasid nad viies külas vastavalt oma usule, nagu nende vanaisad ja isad varem olid teinud, puistasid mulda... veristasid selleks palveks oma usu kohaselt oma hobuseid ja lehmi... kui nad oma usu kohaselt talitasid, puistasid mulda, ja sel ajal tulid paljud igasugused vene inimesed vaatama...” (Smirnov 2002: 48). See dokument annab tunnistust sellise palve pidamise pikaajalisest traditsioonist.

Teine allikas väidab, et Nižni Novgorodi kuberner A. M. Runovski teatas palvest siseministrile vürst A. V. Kurakinile ja märkis küünla olemasolu: “iidse ebajumalat kummardava mordva pettekujutluse kohaselt pidasid nad palveid pühade *štatolitega*” (Mordva 2004: 493). See suur avalik palvus taaselustati 1999. aastal dokumendis mainitud külas. Tänapäeval on see Mordva Vabariigi Bolšoje Ignatovo rajoonis asuv Tšukalõ (Tašto Kšumantsja) küla, kus palvusi peetakse iga kolme aasta tagant (Ermakov 2014: 78). Palvuse vahaküünal ulatub kahe meetrini ja selleks kogutakse vaha kõigist piirkondadest, kust ersad palvetama tulevad. Mesinikud suhtuvad traditsiooni suure aupaklikkuse ja vastutustundega ning sügava austusega annetavad nad ühisküünlaks vaha. 2013. aastal annetas autori perekond ühise küünla jaoks vaha ka oma mesilast. Sellise küünla jaoks vaha kogumine oli iidsetel aegadel laialt levinud, mesinikud annetasid esimese vaha, mille nad käregede väljalõikamisel kogusid (Kornišina 2008: 81).

Nagu märgib Tatjana Devjatkina (1998: 193–195), esitasid palveid küla vanemad ja lugupeetumad inimesed, järgides rituaali kõiki elemente, sealhulgas mee kogumist ja küünalde süütamist: “. Ühiste ozksite läbiviimiseks valiti tavaliselt lugupeetud vanamehed, vanad naised või küla vanim elanik. Nemad kogusid rituaaliks inimesed kokku ja saatsid nad minema. Nad hoidsid palvuseks tarvilikke riistu oma majas: püha anumad, nuge ja tünni. Selle palvuse ersa juhul olid spetsiaalsete ülesannetega abilised: ühed kogusid mett, võid, mune ja raha, teised serveerisid ohvrinugadel ohverdatud liha, ülejäänud pidasid korda. Nemad ka valmistasid ja seadsid üles suguvõsaküünlad. Lustakas oli ka ohvritoitude valmistamine.”

Foto 6. Eesti-Mordva seltsi kogukonnaküünal
Tallinnas.

Foto: Natalia Ermakov, 2018.

Väiksemaid *štatole* süüdatakse emakeele ja rahvatraditsioonidega seotud üritustel. Juba 24 aastat on sellist küünalt süüdatud Eesti-Mordva seltsi üritustel. Iga kord lisatakse sinna nii palju vaha kui on ära sulanud, ja küünal säilitab alati algsuuruse. See küünal toodi seltsile Mordvast. Eestis elavate ersadel ja mokšadel sümboliseerib *štatol* sidet rahvakombestikuga. Tänapäeval on see küünal usaldatud süüdata ja hoida kogukonnajuhtidele, kes tunnevad traditsioone ja austavad oma juuri. 2024. aastal tegi Eesti-Mordva Selts ettepaneku kanda ersa traditsioonilise vahaküünla kasutamise vaimse kultuuri-pärandi nimistusse.

Toodud näited tõendavad, et ersad peavad mesilast üheks Jumalale ja esivanematele lähedasemaks olendiks, eriti austatakse mesilasema. Mesi ja meeõlu *pure* on olulised palvete, paljude esivanemate ja jumaluste austamise kombestiku, pulmade, matuste ja surnute mälestamise tooted, kuid tänapäeval kasutatakse neid harva. Mõnikord pöördatakse endiselt mesilaste, sülemite ja mesilaste kaitsejumalate poole. Neid jumalusi mainitakse palvetes ja esivanemate poole pöördumise tekstides. Vaha kui väärtuslikku toodet kasutatakse küünalde valmistamiseks ühispalvusteks Mordvas, piirkondades, kus ersamordvalased elavad tihedalt, ja ka mordva diasporaas väljaspool Venemaad.

KOKKUVÕTTEKS

Kogutud andmed näitavad, et mesi ja vaha täidavad ersa kultuuris mitut omavahel seotud funktsiooni – majanduslikku, sakraalset ja sotsiaalset. Alates metsmesindust kuni raammesindusteni on mesilane ja tema saadused olnud ersadel oluline osa majandusest ja vahetusest; samal ajal on need kinnistunud rituaalides kui puhtad ja pühad substantid, mis ühendavad inimesi esivanemate ja kaitsejumalustega (*Niškepaz*, *Niškeava*, *Mekšava*). Pärimustlikud kombed – alates mälestamisest mee ja meeõlle (*pure*) pakkumisest kuni

vahaküünla *štatoli* püstitamiseni – struktureerivad kalendrit ja elutsükli ning kinnitavad kogukonna ühtsust.

Oluliseks joonteks on püsiv sünkreetilisus: vastastikku üksteist tõlgendades eksisteerivad koos kristluse-eelsed tavad (ohverdused, palvused mesilates, pöördumised loodusjumalate poole) ja õigeusu praktikad (elijapäev, mee pühitsemine). Täheldatav on nii arhailiste tähenduste säilimine (usk mesilaste seosesse jumaliku ja esivanemate hingede maailmaga) kui ka nende tänapäevane kohandumine: rahvapalvused (*Rasken ozks*), traditsioonide hoidmine diasporaas, ühine vaha kogumine *štatoli* jaoks ja ersa keele kasutamine palvetes.

TÄNUSÕNAD

Artikli valmimist toetasid Hõimurahvaste programm ja Sihtasutus Eesti Teadusagentuur PRG2600. Täna Elena Popovat märkuste ja soovitude eest.

LÜHENDID

AVT – autori välitööde materjalid

e – ersa keel

m – mokša keel

ALLIKAD

AVT 2009. Jakov Konstantinov, snd 1930 Mordva Vabariigi Ardatovi rajooni Lunga külas.

AVT 2010. Anastasija Anoškina, snd 1928 Mordva Vabariigi Ardatovi rajooni Lunga külas.

KIRJANDUS

Butuzov, F. 1893. Verovaniia i kul't mordvy (erzi) sela Sabancheevo Alatyrskogo uezda Simbirskoi gubernii. – *Izvestiia Obshchestva arkheologii, istorii i etno-grafii pri Kazanskom universitete*. T. XI, vyp. 4. Kazan', lk 381–386.

Devjatkina, Tatjana 1998 = Deviatkina, T. P. *Mifologiiia mordvy*. Saransk: Tip. Krasnyi Oktiabr'.

Devjatkina, Tatjana 2006 = Deviatkina, T. P. *Mifologiiia mordvy. Entsiklopediia*. Saransk: [b. i.].

Ermakov, Natalia 2014. *Erzianskie prichitaniia: traditsii bytovaniia i sovremennoe sostoianie*. Tallinn: Izd-vo Tallinskogo universiteta.

Gura, Aleksandr 2003. Mesilane slaavi kultuuri sümbolkeeles – *Mäetagused* 24, lk 109–118 (DOI:10.7592/MT2003.24.gura).

Jurtšenkov, Valeri 2014 = Iurchenkov, V. A. (koost). *Mordva Rossiiskoi imperii*. Saransk: Mordovskoe knizhnoe izdatel'stvo.

Kornišina, Galina 2008 = Kornishina, G. A. *Ekologicheskie vozzreniia mordvy (religiozno-obriadovyi aspekt)*. Saransk: Izd-vo Mordov. un-ta.

Linnus, Ferdinand 1939. *Eesti vanem mesindus*. I, Metsamesindus Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Luzgin, Aleksandr 2012. Promysly i zaniatiia – Makarkin, N. P. (koost). *Mordva: ocherki po istorii, etnografii i kul'ture mordovskogo naroda*. Saransk: Mordovskoe knizhnoe izd-vo, lk 186–203.

Mainov, Vladimir 2007 = Maïnov, V. N. *Ocherk iuridicheskogo byta mordvy*. Saransk: NII guma- nitar. nauk pri Pravitel'stve Respubliki Mordoviia.

MANSV ajalugu 1984 = *Istoriia Mordovskoi ASSR s drevneishikh vremen do nashikh dnei*. Uchebnoe posobie dlia istoricheskikh i filologicheskikh fakul'tetov vuzov. Saransk: Izd-vo mordov. un-ta.

Markelov, Mihhail 2009. *Saratovskaia mordva*. Izbrannye trudy. Saransk: Povolzhskii tsentr kul'tur finno-ugorskikh narodov, 2009.

Mordva 2004 = Makarkin, N. P. (koost). *Mordva: ocherki po istorii, etnografii i kul'ture mordovskogo naroda*. Saransk: Mordovskoe knizhnoe izd-vo.

Mordva 2012 = Makarkin, N. P. (koost). *Mordva: ocherki po istorii, etnografii i kul'ture mordovskogo naroda*. Saransk: Mordovskoe knizhnoe izd-vo.

Mordva 2014 = Iurchenkov, V. A. (koost). *Mordva Rossiiskoi imperii*. Saransk: Mordovskoe knizhnoe izdatel'stvo.

Smirnov, Ivan 2002. *Mordva: istoriko-etnograficheskii ocherk*. Ser. "Nasledie". Saransk: Tip. Kras. Okt.

Sotšinenie 1915 = Kurts, B. G. *Sochinenie Kil'burgera o russkoi torgovle v tsarstvovanie Alekseia Mikhailovicha*. Kiev: Tipografia I. I. Chokolova.

Statistika = Venemaa Riiklik Statistikaamet: Federal'naia sluzhba gosudarstvennoi statistiki (<https://rosstat.gov.ru> – 30.10.2025).

Zavarjuhin, Nikolai & Tsogankova, Vera 2011 = Zavariukhin, N. V. & Tsygankova, V. I. Mordovskoe Primokshan'e kak otrasl' krest'ianskogo khoziaistva: formy bytovaniia – *Ekonomicheskaiia istoriia* 4 (15), lk 6–15.

Tjutina, Olga & Saberov, Rušan 2016 = Tiutina, O. S. & Saberov, R. A. Osobennosti provedeniia natsional'nykh obriadovykh prazdnikov mordvy na primere Vseerzianskogo moleniia (Erzian' Rasken' Ozks – *Colloquium heptaplomeris* 3, lk 48–52.

SUMMARY

Honey and wax in the customs of the Ersä Mordvins

NATALIA ERMAKOV

Senior researcher, Department of Folkloristics, Estonian Literary Museum
natalia.ermakov@folklore.ee

Keywords: Estonian-Mordvin diaspora, cult of the ancestors, bee-keeping, Mordvins (Ersä, Moksha), use of wax

The article introduces the special features of Ersä bee-keeping from the early days up till 2023, along with food and drink associated with honey and mythological figures connected with honey and bees. As a food honey holds an important position in folk customs, particularly with respect to memorial and holiday foods. Attention is also directed to Ersä folk holidays and features of their restoration during recent decades both in Mordva and Estonia. The research showed that the seasonality of holidays is connected to natural circumstances and the cycles of bee-keeping: the dominant period is summer, when the main honey gathering takes place along with related rituals.

The collected data shows that honey and wax fulfill many interconnected functions in Ersä culture – economic, sacral and social. From forest bee-keeping to frame bee-keeping, the bee and its products have been an important part of the economy and exchange; at the same time they have become rooted

in rituals as clean and holy substances, which connect people with their ancestors and protective deities (*Niškepaz*, *Niškeava*, *Mekšava*). Folk customs – beginning with the offering of honey and honey beer (*pure*) at memorials up to the raising of the wax candle *štatol* – structure the calendar and the life cycle and confirm the cohesion of the community.

Important features include persistent syncretism: pre-Christian customs (sacrifices, prayers at beehives, turning toward nature gods) and Orthodox practices (Elia's Day, the blessing of the honey) coexist and mutually interpret one another. One can observe both the preservation of archaic meanings (belief in the connection of bees to the world of the gods and souls of the ancestors) and their contemporary adaptations – people's prayer meetings (*Rasken ozks*), the preservation of traditions in the diaspora, joint gathering of wax for the *štatoli* and the use of the Ersä language in prayers.

Field work in the areas of Ardatov and Bolšoje Ignatovo and in Estonian Ersä communities confirm spatio-temporal continuity and local variations. Today one encounters some customs more rarely, but the key symbols – honey as the first food of commemoration and the *štatol* as the sign of the continuation of a family tree, retain their significance. Future research might be focused on a comparison of the Ersä and Moksha bee-keeping cults, documenting their contemporary changes and the role of bee-keeping in the shaping of collective identity in the 21st century Ersä community.

Natalia Ermakov (PhD) on Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur. Tema teadustöö peamised suunad on Mordva diasporaa, mordva keelte ja kultuuride praktikad, itku-kultuur, kombestik ja usund.

Natalia Ermakov (PhD) is a senior researcher in the Department of Folkloristics of the Estonian Literary Museum. Her main research directions are the Mordvin diaspora, Mordvin languages and cultural practices, lament culture, customs and belief.

natalia.ermakov@folklore.ee